

Max Aub, episodis d'exili

Vint-i-cinc anys després de la seua mort, el llegat de Max Aub espera la creació d'una fundació i l'edició d'uns diaris inèdits a cura del professor Manuel Aznar i Soler. De moment, una visió inevitablement fragmentària de la vida de l'intel·lectual.

Fou en el seu moment la història d'un enamorament. Un *coup de foudre* entre un alcalde de Sogorb i professor d'institut, el socialista Miguel Ángel González, i un dels exponents de l'exili literari de l'any 39, Max Aub (Paris, 1903- Mèxic, 1972). Es tractava de rescatar de l'oblit aquest valencià d'adopció, ell i la seua obra, la correspondència, els documents i la biblioteca. Deu milions de pessetes per deu mil exemplars, dos mil periòdics i cinc mil documents entre fotografies, retalls de premsa, correspondència, etc. Corrien els darrers anys de la dècada passada en plenes glòries socialistes. Avui, l'arxiu-biblioteca de Max Aub és a la Casa de Cultura de la capital de l'Alt Palància, esperant que es realitze definitivament l'indecís projecte d'una fundació que es responsabilitze de la tutela i difusió del fons. Veus pròximes asseguren que serà un fet abans de l'abril. "Una història que sentim des de fa un parell d'anys, però que mai no arriba", asseguren uns altres. El cas és que el patronat de la Fundació Max Aub tindria una representació institucional autonòmica, provincial i municipal, i alhora un equip d'investigadors i d'especialistes aubians. També veuria, el fons de l'intel·lectual valencià, com s'incrementa la dotació econòmica —de dos a sis milions de pessetes aproximadament— destinada a la difusió i divulgació dels papers aubians. De moment, s'ha d'accontentar amb l'espera i una certa impaciència de la filla i marmessora, Elena Aub,

que ha encarregat al professor de literatura espanyola de la Universitat Autònoma de Barcelona, Manuel Aznar i Soler, l'edició d'uns diaris inèdits del seu pare, escrits des de la data del seu exili, 1939, fins a la mort, 1972. Els escrits seran publicats pel Consell Nacional de Cultura i Art de Mèxic i, segons que ha assegurat Manuel Aznar a EL TEMPS, el primer volum dels diaris, que abraça els anys

Max i Aub, dos monosíl·labs que van abandonar l'escriptor a un destí d'apàtrida, a l'exili polític i a la diàspora del semita.

40 veurà la llum aquest 1997. Algun rotatiu ha assegurat que els manuscrits seran publicats per l'editora catalana Alba Editorial, afirmació desmentida per fonts internes de l'empresa. Alba ja té alguns títols del polifacètic escriptor: *La gallina ciega*, *Enero sin nombre* i *Escribir lo que imagino*, i això fa pensar que podria ser la principal candidata.

Amnèsia col·lectiva. Però avui, un quart de segle després de la mort, malgrat els esforços d'ins-

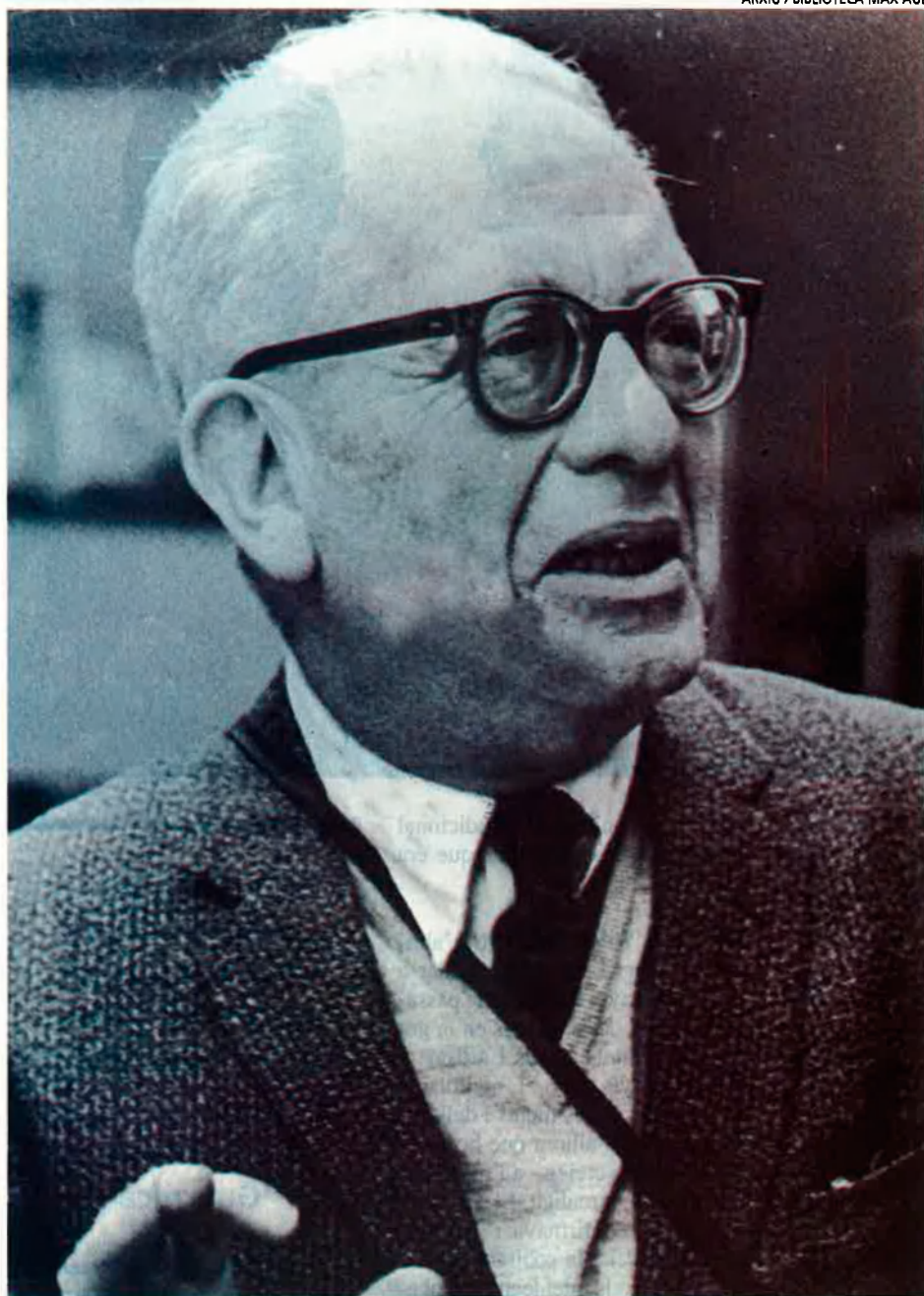
tàncies acadèmiques i institucionals, i de múltiples propeccions científiques, Max Aub continua sofrint l'oblit de la memòria valenciana. "L'amnèsia col·lectiva —va escriure en una ocasió Josep Renau, gran company de viatge d'Aub— és un mal del nostre temps." L'oblit ha estat afavorit, probablement, per unes senyes personals —nom i cognom— gens corrents al País Valencià que han dificultat la integració nacional i el reconeixement d'aquest intel·lectual pels valencians. Ni Max ni Aub no sonen a valencià, per més que ell s'hi sentia. Aquests dos monosíl·labs van abandonar l'escriptor a la mercè d'un destí d'apàtrida, condemnat a l'exili polític i a la diàspora de la seua condició de semita. Deixava, Aub mateix, constància d'aquesta situació, en un escrit datat del 2 d'agost del 1945, "*¡Qué daño no me ha hecho [...] el no ser de ninguna parte! El llamarme como me llamo, con nombre y apellido que lo mismo pueden ser de un país que de otro...*" Aquest bressol múltiple —de pare d'ascendència alemanya i de mare parisenca d'origen també alemany, però de cognom eslau—, aquest bressol múltiple, doncs, el va portar de la capital del Sena, on residia amb la seua família quan esclatà la Primera Guerra Mundial, a una València exultant per l'explosió dels valors regionals que es traduïen en el costumisme de la literatura blasquista o en els racons locals i en les marines de Joaquim Sorolla. O en la partitura del mestre Serrano. Un primer exili que

sofria un xiquet d'onze anys en la seua pell i que l'obligava ara a adaptar-se al nou medi, però també a un nou clima mediterrani, suau, net, colorista, lluny de les adversitats continentals de la capital francesa. Un exili, d'una altra banda, que augurava de manera premonitòria, l'adveniment d'una existència errant. "Se es de donde se hace el bachillerato", es repetia una vegada i altra. Aub mogut per la imperiosa necessitat d'un arrelament definitiu que es predeia, ja aleshores, com un desig inassolible i la voluntat de superar els orígens difosos i —per què no?— la dispersió de la seua condició de jueu.

"Se es de donde se hace el bachillerato". I partint d'aquesta formulació axiomàtica, Aub havia de reconèixer-se valencià per força amb el títol acadèmic sota el braç, expedit per l'històric Institut Lluís Vives, tot i que la pronúncia afrancesada el delatara enmig d'aquella València de cultiu intensiu, d'horta i de *Canas i barro*.

Agnòstic de família, burgès acomodat —el seu pare treballava de representant comercial per Europa—, la seua educació va recórrer els canals laics de l'ensenyament: l'Aliança francesa a París, el Lluís Vives a València; més tard, l'Escola Moderna situada aleshores a la plaça de Pellicer, li havien de fer afirmar, amb la ironia que li era pròpia, que "No hubo más Zeus que los rayos y truenos". I foren determinants, aquelles primeres hores valencianes en què el jove Aub desencadenà l'estreta relació amb la família Gaos en el seu conjunt, amb Juan Gil Albert, Genaro Lahuerta, Pedro de Valencia, Juan Chabàs, Lluís Guarnier o Carles Salvador entre alguns altres, amb qui detindria el pas de les hores en llargues tertúlies al balneari de les Arenes i a la Sala Blava. Foren també els primers contactes amb les arts i les lletres; amb les llibreries de vell i les noves tendències de trencament que esquinçaven l'escenari europeu. També les primeres inquietuds i subscripcions a la *Nouvelle Revue Française* i el seu debut literari en el teatre experimental que va escriure en 1922: *El desconfiado prodi-*

gioso, *Una botella* o *Narciso* són alguns dels títols que marcaren els seus inicis de dramaturg. Però, contra la voluntat del seu pare, no es matriculà en Dret, sinó que va optar per la via professional del seu progenitor. Viatges i desplaçaments li permeteren de forjar contactes fora de la seua ciutat —Jules Romain, el coneix a Girona; Dámaso Alonso, Antonio Machado, Jorge Guillén, Pedro Flores n'esdevingueren correponents habituals— i copsar el pols dels ambients culturals de les ciutats per on pas-

sava. El viatge com a part integrant de la professió cobrava en Max Aub una dimensió iniciàtica: les noves amistats, l'experiència directa d'una realitat política amenaçada i, posteriorment, anihilada per la presència primoriverista, accentuaven en el jove el compromís, cada vegada més ferm, amb l'avantguarda cultural i amb l'ideari republicà des de les files socialistes. De fet, en 1929, Aub ingressà en el socialisme orgànic amb el carnet número 65 de la secció valenciana del PSOE, tot

Max Aub.
És un dels intel·lectuals valencians més polifacètics del nostre segle.

Max Aub i la seua muller, Perpètua Barjau. Van contreure matrimoni el novembre del 1926.

posant-se de manera incondicional al servei d'una República que era al caure.

Il·lusions fetes realitat. L'abril del 31 capgirà l'esperit popular a l'estat espanyol insuflant de passada una dosi de vitamines en la generació d'intel·lectuals i artistes a què pertanyia Aub. L'optimisme s'emparava de les ments i dels papers publicats alhora que hom assistia —o això creien— a l'inici d'una il·lusió feta realitat. El règim no monàrquic confirmava i magnificava el poder i la sobirania populars, mentre els intel·lectuals trobaven, ara més que mai, la seua funció concreta enmig d'aquella bullor social. Si Aub dirigia entre 1934 i 1936 *El Buho*, un grup de teatre de la Universitat de València, posava també els comentaris i reflexions dramàtiques al servei del proletariat en els números de *Nueva Cultura*, juntament amb Josep Renau i José Gaos, amic de joventut; però també codirigia en 1936, també amb Renau, el diari *Verdad*, una publicació unitària del PCE i el PSOE.

I aquest mateix trio de valencians —Gaos, Renau i Aub—, su-

Max Aub, com a agregat cultural de l'ambaixada espanyola a París, fou el responsable de pagar a Picasso 150.000 francs pel 'Guernica'.

mit el país en la guerra civil, transmeté a l'estranger la imatge de modernitat del govern republicà a través de les arts i la cultura i la posició oficial contra l'amenaça feixista. Aquesta imatge de modernitat i de compromís se saldà en el Pavelló amb què la República participà en l'Exposició Internacional de les Arts i les Tècniques de París l'any 37. Mentre que els edificis alemanys i soviètics, enfrontats cara a cara, simbolitzaven els preludis de la Segona Guerra Mundial, el Pavelló espanyol cridava obertament

contra el feixisme i els efectes devastadors de la guerra en una Espanya que servia de banc de proves per a l'armament que s'havia d'utilitzar en el gran conflicte bèl·lic. Josep Renau hi intervingué en qualitat de director general de Belles Arts, José Gaos, de comissari; i Max Aub, d'agregat cultural de l'ambaixada espanyola a París i comissari adjunt del Pavelló, fou el responsable de pagar 150.000 francs a Picasso per la confecció del *Guernica*. De fet, ho recordava uns anys més tard, en una carta del 1965, a Josep Renau, escrit que es troba a l'arxiu de Sogorb: *"recuerda que también intervine como agregado cultural de la Embajada y que personalmente fui yo el que le pago [a Picasso] los 150.000 francos como compensación de los gastos materiales con la condición de que el cuadro seguía siendo suyo"*.

L'exili, segona part. No per les dificultats i els impediments de la guerra, va deixar Aub d'escriure ni d'incidir en la vida civil del moment. Persistia en el seu compromís amb el teatre i la dramaturgia moderna, que havia engegat mesos abans del 18 de juliol amb un projecte de Teatre Nacional. Un àmbit que, segons ell, havien de fomentar les instàncies institucionals i la situació del qual posava de manifest les llacunes de la política cultural republicana. Va adreçar a l'aleshores president de la República, Manuel Azaña, escriptor i dramaturg com ell, el projecte de Teatre Nacional. El document, que datava del dia 12 de maig del 1936, afirmava que el teatre és una qüestió d'estat i que calia dinamitzar-lo, perquè en la situació en què es trobava no servia ni per a representar els nous valors ni el teatre del passat. La Companyia del Teatre Nacional, afegia Aub, havia de prescindir de primeres figures amb afany de protagonisme i autoritat. Perquè "el Teatre Nacional és el teatre del poble". El projecte podria haver donat els seus fruits, si no haguera caigut com aigua en cistella, truncat per l'*alzamiento nacional*.

Dos anys més tard, s'iniciava en el setè art de la mà d'André Malraux, amb l'encàrrec fet pel govern de traduir i adaptar al cinema *L'espoir*, la novel·la de Malraux mateix. La pel·lícula que fou rodada a Barcelona i en la qual participaren Louis Page i Denis Marion portava per títol *Sierra de Teruel* i responia a una operació de propaganda contra l'enemic feixista. Malauradament, la pel·lícula no trobà pantalla en aquell escenari bèl·lic i hagué d'estrenar-se en 1944 en un París ja alliberat per les tropes aliades.

Quan pel gener del 1939 Max Aub es va veure obligat a abandonar València i exiliar-se a França en cerca de refugi, havia deixat escrita darrere seu una notable producció literària. Des d'aquells primers productes de teatre experimental a la *Fábula verde*, una mena de *Nadja* bretonià amb il·lustracions de Genaro Lahuerta i Pedro Sánchez, passant per la *Luis Álvarez Perrena*. Una producció que dona testimoni de l'activitat polifacètica de l'intel·lectual valencià i del seu interès per la dramàtica, la poesia, la narrativa o el conte.

Van ser mesos de tranquil·litat els que va passar a l'estat francès juntament amb la seua esposa, la valenciana Perpètua Barjau, *Peua*, amb qui havia contret matrimoni el novembre del 1926.

Una quietud que no va durar gaire, tan sols una breu temporada, fins que no fou denunciat per comunista i començà el seu calvari

pels camps de concentració. Marsella, Vernet, Niça..., Vernet de nou. El novembre del 40 era deportat al camp de concentració de Djelfa, a Algèria, a bord del *Sidi Aicha*, les bodegues del qual li proporcionaren el material per a confeccionar *San Juan*, una mena

contingut, que s'autocensurava i que sacrificava la ficció literària en ares de la memòria històrica i del realisme testimonial. Havia de deixar constància d'un moment, del patetisme d'unes situacions com les viscudes a Djelfa, però també havia d'immortalitzar el pols de

tota una generació a la qual Aub mateix pertanyia i que hagué de sofrir en la pròpia pell els traumatismes de l'exili. Mostra n'és *El laberinto mágico*, la seua gran obra narrativa entorn de la guerra civil i del destí fatal de la condició humana.

Va aconseguir escapar-se de Djelfa i embarcar-se a bord del *Nyassa*, un vapor de bandera portuguesa que posà rumb a Veracruz des del port marroquí de Casablanca. A Mèxic, es guanyava el pa de cada dia treballant en el món del cel·luloide, el qual no va allunyar-lo mai de l'exercici de la literatura. Fins el 1953 fou guionista, traductor de mig centenar de guions i, en alguna ocasió, director per a la Cinematografia Nacional Mexicana. Deixà en els arxius de la productora els textos de pel·lícules, com ara *Distinto amanecer*, *El globo de Cantolla* o *La monja alférez*. No obstant això, la receptivitat del seu teatre no va tenir el ressò que ell n'esperava. Va sofrir la frustració literària de qui aspira a veure triomfar en escena les seues peces. Només *Librada* va aconseguir un èxit relatiu. S'entenia: el públic reclamava de l'art de l'escena uns altres temes, més convencionals, mentre que Aub assetjava el mercanti-

ARXIU / BIBLIOTECA MAX AUB

Max Aub és un dels exponents literaris de l'exili polític. Quan es va veure obligat a deixar València el 1939, havia deixat escrita darrere seu una notable producció literària.

de tragèdia existencial sobre l'amarga condició humana.

Durant els pràcticament dos anys que va passar a Djelfa, Aub va dedicar-se a l'ensenyament d'analfabets, però també va demostrar que el seu lligam amb les lletres era superior a les mancances materials. Malgrat aquestes mancances de material essencial per a l'ofici, això és, paper i llapis, Max Aub va aconseguir d'escriure el *Diario de Djelfa* que publicà dos anys després quan s'instal·là Mèxic.

El seu compromís amb el poble va fer de Max Aub un escriptor

Max Aub lluità contra el feixisme. Des de les pàgines dels seus llibres defensà la llibertat i els drets humans.

lisme teatral, “el teatre de masses”, perquè “el teatre és abans que res literatura” i no ha de supeditar-se als interessos de taquilla. Així li van anar les coses.

Una guerra freda en la pròpia pell. Denuncià el totalitarisme, en 1948, amb la seua *Librada*. La guerra freda cavava mentrestant la trinxera entre el dimoni soviètic i l'imperi nord-americà i no permetia discursos a mitges tintes. O blanc o negre. El maccarthisme galopava pels Estats Units a la recerca de bruixes comunistes i el Ku Klux Klan apaigava la seua set de pell negra beneficiant-se d'una permissivitat tàcita del govern nord-americà. A Aub, *Librada* li costà la denúncia dels comunistes i el qualificatiu de traïdor. Fins i tot, la ruptura temporal amb un dels seus vells amics, Josep Renau. En una carta conservada a Sogorb i que data del 25 d'agost del 1952, el fotomuntador l'acusa d'“*enemigo de los comunistas y, por tanto, enemigo mío*”. I afegeix que cal “*preservar el PC de traidores, espías, provocadores y toda esa gama infinita de amigos*”. Renau no estava per a matisos; mai no hi estigué, i menys encara en aquells temps de tensió internacional a què ell s'afegia amb els primers foto-

“Aub defensava una utopia: una economia socialista en un estat liberal”, declara Manuel Aznar i Soler.

muntatges de *The American Way of Life*. Aub, per la seua banda, “continuava defensant una utopia –declara Manuel Aznar–, una economia socialista en un estat liberal. I això Renau no ho va acceptar”.

Torres Campalans..., ironies de la vida. Encara que en vida d'Aub, el gruix dels seus papers posseeix valor documental i històric per allò d'haver restat fidel al testimoni personal (fins a l'últim moment –vegeu, si no, *La gallina ciega* escrita en 1969– conrea el realisme testimonial), en ocasions va cedir a la ficció literària, òrgan vital de tot escriptor, i a la ironia, aguda i juganera, que li correspo-

nia. I creà una figura i l'encarnà. La novel·la *Jusep Torres Campalans* recorria la història d'un pintor que havia treballat al costat dels grans de les primeres avantguardes i que produïa obres d'un cubisme pròxim al de Juan Gris. El narrador l'analitzava amb rigor historiogràfic i de mosaic, a la manera d'un col·latge cubista. Però hi ha més: Torres Campalans traspassà els límits del paper; va exposar a Princeton i Nova York, a principi dels 60, on grans figures de la crítica descobriren en ell un valor desconegut. Aquelles vuitanta-tres teles que havia pintat Aub, que signava Torres Campalans, tingueren molt bona premsa entre el col·leccionisme privat. I aquest Pinotxo aubià posà en dubte el paper de la crítica i va fer mofa de tot; però sobretot, portà la ficció als límits de la realitat.

Però li costava alliberar-se del seu compromís testimonial. De fet, en els darrers anys de la seua vida, la seua última gran obra (*La gallina ciega*, 1969) narra de manera incisiva el primer viatge que va fer a l'estat espanyol després d'aquell fatídic any 1939. Un itinerari per l'estat espanyol en què va aprofitar l'estada a València per recuperar la biblioteca, que li havia estat confiscada per les tropes “nacionals” i que romania en les dependències de la Universitat de València. Tot havia canviat i la presència del règim franquista radicalitzà inevitablement la ploma de l'escriptor. Ho intentà de nou l'abril del 72 i tornà a Barcelona en ocasió d'un homenatge que li retien els editors catalans. “D'aquell viatge només he trobat els apunts que li haurien servit per a escriure una segona *Gallina ciega*”, afirma Manuel Aznar. Però el temps li isqué al pas a la ciutat de Mèxic, el dia 22 de juliol d'aquell 1972, amb un infart de miocardi. El domicili del carrer d'Euclides, el mateix que va acollir-lo en la seua arribada del 1942, el retingué per sempre més. I Aub s'endugué amb ell l'exili, una creu d'antifeixista i defensor de les llibertats, però també el símbol del destí fatal del poble jueu.

Eliseu T. Climent